

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/2 2020 s. 706-717, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA BİR AMULET/NAZARLIK ÖRNEĞİ: ÇALTI*

İmran GÜNDÜZ ALPTÜRKER**

Geliş Tarihi: Ekim, 2019

Kabul Tarihi: Mayıs, 2020

Öz

Geleneksel tıp, başlangıçta ilk insanın çeşitli hastalıklara doğadan yararlanarak şifa araması neticesinde ortaya çıkmıştır. Yüzlerce yıl, tecrübe ve gözlem sayesinde edinilen bilgiler, kültür aracılığıyla nesilden nesile aktarılmıştır. İnsanların kendi özel çabalarıyla bitki ve hayvanlardan elde edilen ürünleri veya madenleri kullanarak ya da büyü, dua gibi uygulamalardan yararlanarak hastalıkları tedavi etme yöntemi, halk hekimliği olarak kabul edilmektedir. Şifa arayışında, günümüzde modern tıbbın ulaştığı gelişmelerin yanında, eski alışkanlıklar da sürdürülerek hastalıkların sağaltımında deneyime, gözleme ve birikime dayanan *ebeden/dededen görme, atadan görme* usullerin hâlâ tercih edildiği dikkat çekmektedir. Kültürel değişim sürecinde, 2003 yılında UNESCO'nun 32. genel konferansında kabul edilen *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* küreselleşme ile birlikte hızla kaybolan yerel kültürel değerlerin korunmasını hedeflemektedir. Somut olmayan kültürel mirasın tanımlanması sırasında oluşturulan beş alandan biri olan “doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar” başlığı geleneksel halk tıbbı ile ilgili uygulamaları kapsamaktadır. Bu kapsamda geleneksel şifa uygulamalarının tespiti ve korunması sözleşmenin hedeflerindedir. Bu bağlamda nazara karşı bir sağaltım unsuru olarak kullanılan çaltı ve çaltıdan yapılmış nazarlıklar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada Mersin yöresinde kaynak kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen verilerden yola çıkılarak “çaltı” etrafında şekillenen hem sözlü kültür ürünleri hem de nazarlıklar tespit edilmiştir. Sahadan derlenen nazarlıklar Türk kültür ve sosyal hayatı içinde yüzyıllardır yaşatılan, yeniden üretilen ve aktarılan toplumsal belleğin arkaik kodları olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Somut olmayan kültürel miras, geleneksel tıp, halk inancı, nazar, nazarlık, çaltı.

AN EXAMPLE OF AMULET IN THE CONTEXT OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE: PALIURUS

Abstract

Traditional medicine has come to exist in consequence of that the first human being looked for healing for various diseases by taking advantage of nature. For centuries, knowledge gained by means of experience and observation has been passed down from generation to generation via culture.

* Bu makale, 12-14 Eylül 2019 tarihlerinde Denizli'de düzenlenen II. Uluslararası Eğitimde ve Kültürde Akademik Çalışmalar (I-SASEC 2019) sempozyumunda sunulan sözlü bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi; Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı, ichimran@gmail.com.

The method of treating diseases by people's own special efforts by using products or mines obtained from plants and animals or by using practices such as magic and prayer is accepted as folk medicine. In the search for healing, it is noteworthy that in addition to the developments that modern medicine has reached today, by maintaining the old habits midwifery / grandfather vision and ancestral vision methods based on experience, observation and accumulation of knowledge are still preferred in the treatment of diseases. In the process of cultural change, the Convention on the Conservation of Intangible Cultural Heritage, adopted at UNESCO's 32nd general conference in 2003, aims to protect local cultural values that are rapidly lost with globalization. As one of the five areas created during the definition of intangible cultural heritage, the rubric of "knowledge and practices related to nature and the universe" includes applications related to traditional folk medicine. In this context, the detection and protection of traditional healing practices are among the objectives of the convention. Within this scope, the paliurus and amulets made of paliurus used as a treatment element against evil eye are the subjects of this study. In this study, based on the data obtained from interviews with source people in Mersin region, both oral culture products and amulets shaped around paliurus were determined. The amulets collected from the field have been evaluated as archaic codes of social memory that has been lived, reproduced and transmitted for centuries in Turkish cultural and social life.

Keywords: Intangible cultural heritage, traditional medicine, folk beliefs, evil eye, amulet, paliurus.

"Ya bunun üzerindeki çaltı ya da gök boncuk altı"

"Geleneksel tıp" uygulamaları, çeşitli hastalıklara doğadan yararlanarak şifa aranması neticesinde ortaya çıkmıştır. Gözlem ve tecrübe yoluyla elde edilen bilgiler yüzlerce yıl birikerek kültür aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmış ve tıp biliminin temelini oluşturmuştur. Hayvanların hastalanması, savaş ve avdaki sakatlanmalar, yaralanmalar; doğum olayları insan nesline sürekli yeni bilgiler kazandırmış; biraz deneyim, gözlem, sihir, büyü karıştırılarak elde edilen başarı sayesinde toplum içinde iyi gözlemci ve yetenekli "iyi ediciler" ortaya çıkmıştır. Bunlara büyücü, şaman, ocaklı, hekim gibi pek çok ad verilir (Serdaroğlu, 2002, s. 1).

Geleneksel tıp "halk arasında görülen hastalıklara karşı uygulanan iyileştirme metotlarının tümü ile hastalıklar üzerine olan geleneksel görüşlerin bütünü" (Yoder, 2009, s. 393) olarak tanımlanmakta ve geleneksel şifa kaynakları "tabii halk tıbbı" ve "dinsel-büyüsel halk tıbbı" olarak iki başlık altında değerlendirilmektedir. Bazen "akılcı" veya "bitkisel" tıp olarak da adlandırılan tabii halk tıbbı; insanın, doğaya ilk tepkilerinden birini temsil eder ve hastalığını tedavi etmede çeşitli bitkiler, madensel ve hayvansal kaynaklardan yararlanılmasını kapsarken dinsel-büyüsel tıp hastalık tedavisinde muska, kutsal sözler ve benzeri işlemlerden yararlanır (Don Yoder, 2009, s. 392).

Dünyanın dengesi kötü ve iyi kuvvetlerin dengesine bağlıdır. İyi veya kötü kuvvetlerin insanlara musallat olup uğraşmasıyla büyücü ve şamanlar, tabiatüstü güçlerle temasa geçerler. Böylece, dinî inançlar ile büyüün yön verdiği geleneksel uygulamalarda hastalık, insan bedenine yabancı unsurların girmesi ve onların yaptığı kötülükle açıklanır. Böylece hastalık ve sağlık hakkındaki fikirler ve uygulamalar kültürün bir parçası olarak doğar (Türkdoğan, 1969, s. 33-34).

Türk kültüründe de pek çok hastalığın temelinde nazar olduğu inancı yaygındır. Arapça kökenli nazar kelimesi bakış anlamındadır. Birtakım insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu

nitelikleriyle; bir hayvana, bir nesneye ya da bir kişiye bakılması neticesinde bakılan nesne ya da kişi üzerinde kırılma gibi olumsuz bir etkinin ya da ölüm, hastalık, sakatlık durumunun meydana gelmesini (Boratav, 2003, s. 133-134) ifade etmek için kullanılmaktadır.

İranlıların “bed nezer”, Arapların “elayn” ya da “isabet-i ayn”¹, Hintlilerin “sihir” Yunanlıların “matisma” olarak adlandırdıkları nazar, Türk kültüründe -nazarın yanı sıra- “göz”, “kem göz”, “kötü göz”, “pis göz”, “göz değmesi” ya da “göze gelme” (Örnek, 2000, s. 167) gibi farklı adlandırılmalarla ifade edilmektedir.

Nazardan korunmak için de Türk halk kültüründe bilindiği üzere pek çok uygulama yer almaktadır. Nazar değmeden önce ve nazar değdikten sonra yapılan uygulamalar oldukça zengin bir görünüm arz etmektedir ve literatürde konuya ilişkin yapılmış pek çok araştırma mevcuttur.² Orhan Acıpayamlı, çok geniş bir sağıltım pratiğine sahip olan “Türkiye’yi bir uçtan bir uca kateden nazar”ın, “bir folklor müessesesi kimliğinde” olduğunu; “temelinde yatan ‘haset’ ve ‘çekememezlik’ duygusu” nedeniyle “psiko-sosyal değerler sonunda” doğduğunu ve “hâlen bu esaslar dâhilinde” (1962, s. 15; Örnek, 2000, s. 168-169) işlediğini ifade etmektedir.

Türkiye’nin pek çok bölgesinde; öncesinde nazardan korunmak, sonrasında nazar dolayısıyla meydana geldiğine inanılan felaketlerden ve hastalıktan kurtulmak için nazara karşı korunma tedbirleri ile tedavi şekilleri yer almaktadır. Nazardan korunmak yani “öldürücü kudreti aldatmaya çalışmak” ve nazarı degecek kişiden korunmak için birtakım engel maddeler koymak esasına dayalı olarak ekmek, iğde ağacı parçası, sarmısak, çörekotu, üzerlik, şap, mavi boncuk, altın, kurt dişi, kuş tırnağı, Kâbe hurmasından yapılmış minyatür nalın, tazı boncuğu, Maşallah, çalı parçası, yavru kaplumbağa kabuğu, iğde çekirdeği, karanfil, hayvan dişi, mercan, yılan gömleği parçası, it boncuğu, yılan boynuzu, akik taşı, çelik zencir, göz boncuğu, balık damağı, kurt tüyü, horoz sesi işitmemiş çitlik ağacı dalı parçası, mercimek, çitlenbik, kırmızı geyik boynuzu, fildişi, ladin ağacı dalı, çocuk kakası (Acıpayamlı, 1962, s. 18), yumurta kabuğu, kurt veya köpek dişi gibi oldukça çeşitlilik arz eden maden, bitki ya da hayvan menşeli pek çok nesne kullanılmaktadır. Akdeniz bölgesinde nazarı uzaklaştıracağına inanılan ve “nazarlık” taşıma çevresinde kullanılan çaltı da bunlardan bir tanesidir. Literatürde çaltı adı yer almakta, lakin konuya ilişkin ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

2003 yılında UNESCO’nun 32. genel konferansında kabul edilen *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* küreselleşme ile birlikte hızla kaybolan yerel kültürel değerlerin korunmasını hedeflemektedir. Somut olmayan kültürel mirasın tanımlanması sırasında oluşturulan beş alandan biri olan “doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar” başlığı halk inançlarını ve geleneksel tıp ile ilgili uygulamaları kapsamaktadır. Bu kapsamda geleneksel şifa uygulamalarının tespiti ve korunması sözleşmenin hedeflerindedir. “Kuşaktan kuşağa aktarılan somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve

¹ Göz değmesi.

² Bu konuda örnek teşkil edecek çalışmalar için bk.: Bayrı, M. H. (1955). İstanbul folkloru: nazar ve nazarlık. *Türk Folklor Araştırmaları*, Y.6, C.3, S.70, Mayıs, s.1107-1108; Çelik, İ. (1974). Nazar, nazarlık ve ilgili büyüsel işlemler. BÜFK., *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilimi Yıllığı*, s.155-184; İnan, A. (1963). Nazarlıklar. *Türk Folklor Araştırmaları*, Y.15, C.8, S.169, Ağustos, s. 3138; Koşay, H. Z. (1956). Etnoğrafya müzesindeki nazarlık, muska ve hamailer. *Türk Etnoğrafya Dergisi*, S.1; Tosunbaş, M. (1976). Çukurova’da nazardan korunma pratikleri, *Türk Folklor Araştırmaları*, Y.28, C.17, S.328, Kasım, s.7807-7809; Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu’da nazarla ilgili bazı adet ve inanmalar. *DTCF Dergisi*, XX Sayı: 1-2, Ocak-Haziran 1-40. Çıblak, N. (2004). Halk kültüründe nazar, nazarlık inancı ve bunlara bağlı uygulamalar. *TÜBAR-XV*, 103-125. ve Keskin, Y. M. (2008). Türk toplumunda nazar olgusu ve buna karşı geliştirilen korunma ve kurtulma pratikleri: Elazığ örneği. *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2008, Cilt: II, s. 32, ss. 191-214.

tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur” (URL-1).³ Bu bağlamda, nazara karşı bir koruma unsuru olarak kullanılan çaltıdan yapılan amuletlerin ve yanı sıra çaltı etrafında şekillenen sözlü kültür ürünlerinin kayıtlara girmesi önemlidir.

Çaltı *rhamnaaceae* familyasındandır ve Latince adı *Paliurus spina-christidis* (Metin, 2009, s. 122). Mersin yöresinde –çoğunlukla– çaltı ya da çaltı dikenini olarak adlandırılan bitki, literatürde çalı dikenini, çalı tohumu, çatlı dikenini, çeşmezen, İsa dikenini, Kara diken, kunar (Saday, 2009, s. 88), kara çalı (Baytop, 2007, s. 65) ve kör diken (Öger, 2010, s. 1236) olarak da adlandırılmaktadır. Çaltı, *Türkçe Sözlük*'te “diken, çalı” (1998, s. 431) olarak tanımlanmakta, *Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü*'nde “diken, çalı”, “nazarlık için üçgen kesilmiş ağaç parçası”, “maki” (1993, s. 1062) gibi kelimelerle ifade edilmektedir. Çaltı, ülkemizde “çok geniş bir alanda doğal olarak yayılış gösteren kışın yaprağını döken” (Tilki ve Kebeşoğlu, 2009, s. 10), dikenli, sık dallı, üç metreye kadar boylanabilen, dağınık tepeli (Deligöz vd., 2007, s. 52); mayıs, ağustos ayları arasında çiçeklenen ve sarı renk çiçekleri (Yılmaz, 1993, s. 44) olan bir türdür.

Çalışmanın örneklemini oluşturan Mersin'de; birisi Mut ilçesinde, ikisi Silifke'de olmak üzere üç tane Çaltı adlı yerleşim yeri bulunmaktadır. Yanı sıra Fırat'ın önemli kollarından birini Çaltı Çayı oluşturur, Isparta Gelendost'ta, Samsun Vezirköprü ve Çarşamba'da; Elazığ ve Bilecik'te yer alan Çaltı adlı köyler ile Konya ili Selçuklu ilçesi Çaltı Mahallesi de Çaltı adlı yerleşim yerlerinden yola çıkılarak bitkinin yayılım alanının genişliğine dair çıkarım yapılmasını olanaklı kılmaktadır.

Fitoterapi alanında da kullanılan bitkinin kökü ve meyveleri kaynatılarak içilmek suretiyle şeker hastalığı, astım hastalığı ve basur tedavisi için kullanılmaktadır (Metin, 2009, s. 122). Böbrek iltihabını kurutmak ve böbrek taşıyı düşürmek için de ağacın tohumları dövülüp kaynatılarak içilmektedir (Saday, 2009, s. 88). Çaltı psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde de kullanılmaktadır (Metin, 2009, s. 215). Çiçek ve dalları nazara karşı kullanılmaktadır. Dalları ve çiçekleri kapılara evlerin girişine asılmaktadır. İnce dalları kesilip cepte taşınmakta ya da bir ucu delinerek kıyafetlere çatal iğne ile takılmaktadır (Metin, 2009, s. 122). Lohusa ve bebeğine nazar değmemesi için ise “çaltı” bitkisinin taneleri bir ipe dizilip bebeğin omuzuna ya da görünen bir yerine asılmaktadır (Çıblak Coşkun, 2011, s. 6).

Çaltının hem çiçeği, hem çiçeğinin içindeki tohumu hem de gövde kısmı nazarlık olarak kullanılmaktadır. Ev, araba, çocuk ve hayvanlar için kullanılmak üzere yaygın bir kullanım alanı olan çaltıdan nazarlıklar yapılmaktadır.

³ Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi.

Web: <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> adresinden 26 Ağustos 2019'da alınmıştır.

Fotoğraf 1: Çaltının çiçeği ve çiçeğin içindeki tohumu.

Fotoğraf 2: Bir işyerinde tavana asılmış çaltı dalı.

Çaltının kullanım alanına ilişkin kaynak kişilerin aktardığı: “*Bazı yerlerde çaltıdan süs yaparlar eve, arabaya takılır. İnce, uzun [yapılır]ortadan bi delik [açılır]. Takılsın da hani çocuğa gitmesin diye (KK 1). Eşim üç tane yapıp getirmişti çocuklara takayım diye. Kalp şeklinde, küçük küçük. Ben de kaybettim, sonra çok kızdı bana. Çocuklar hasta oldu. Sen takmadın oldu, diye (KK 2).*” ifadelerinden yola çıkarak da nazarlıkların çoğunlukla çocuklar için kullanıldığı, hatta kullanılmamasının da bir hastalık nedeni olarak görüldüğü gibi bir inanışın varlığından bahsetmek olanaklıdır.

Çaltı ile ilgili yörede anlatılan bir de efsane vardır. Deve etrafında şekillenen ve varyantları eş metinleri bulunan bu efsane şöyledir:

Sümeğ'te birkaç tane deveyi birbirine katarlamışlar, gidiyorlarmış. Demişler ki orda adamın birisine, sana keşnazar derler, şu develeri bi devir, demişler. Adam da deveye bi söylüyor, devenin bi tenesinin ayakları öne çöküyor, birisi de böyle sendeliyor, öyle kalıyor. Demiş ki gidin bakın, demiş; sorun sahibine o devenin hatabı çaltıdan. Gerçekten gitmişler sormuşlar, devenin hatabı⁴ çaltıdanmış (KK 3).

Aklıma geldi, devenin biri çoh rahatsızlanmış iyileşmemiş de çaltıdan [nazarlık] yapmışlar, çiçeklerden, iyileşmiş (KK 4).

Adamın birisi deveye söylemiş, ölmemiş. Onun havuduna bakın ya çıtlık vardır ya da çaltı demiş. Adam öyle nazarcıymış. Devenin havudu ondan yapıldığı için ona nazar değmemiş. Havuda bağlamışlar[çaltının] çöpünü (KK 1).

Çaltının nazara karşı koruyucu kuvvetini ifade etmek için yörede “*Ya bunun üzerindeki çaltı ya da gök boncuk altı.*” (KK 5) ifadesi kullanılmakta; bir çaltının altı nazar boncuğu gücünde olduğu düşünülmektedir.⁵

Sözlü kültürde koruyucu gücünün tesiri canlı bir şekilde yaşayan çaltıdan farklı şekillerde amuletler yapılmaktadır. Bu amuletler koçbaşı, kalp, balbal ve muska şeklindedir.

⁴ Devenin havuduna takılan bir ağaç. Hatap olmadan havut olmaz, kullanılmaz (KK 3).

⁵ Efsanenin benzer metni *Bulgar Bozoğlan Yörüklerinde Halk İnançları* adlı lisans bitirme tezinde deve sürüsüne nazarkeşin nazar etmesi sonucu hepsinin yıkılıp birisinin yıkılmaması neticesinde nazarkeşin “Gidin bakın, o devenin gözboncuğu altı, işkencesi çaltı” (Sarı, 1982, s. 26’dan akt.: Ergun, 2004, s. 832) dediği şeklinde aktarılmaktadır.

Fotoğraf 3: Muska şeklinde yapılmış bir nazarlık.

Fotoğraf 4: Koçboynuzu şeklinde yapılmış ve dualarla birlikte arabaya asılmış bir nazarlık.

Fotoğraf 5: Koçboynuzu şeklinde yapılmış boy boy nazarlıklar, Ovacık/Silifke.

Fotoğraf 6: Balbal şeklinde yapılmış, nazar boncuğu ile süslenmiş nazarlık, Yeğenli/Silifke.

Fotoğraf 7: Koçboynuzu şeklinde yapılmış Çaltı/Silifke. nazarlık, Demirkapı/Mut

Fotoğraf 8: Kalp şeklinde yapılmış nazarlık,

Fotoğraf 9: Koçbaşı ve kalp şeklinin birlikte kullanıldığı bir nazarlık, Çeşmeli/Mersin.

Fotoğraf 10: Koçbaşı ve muska şeklinin birlikte kullanıldığı bir nazarlık, Çaltı/Silifke

Kaynak kişiler amuletleri yapmak için el becerisine sahip olmak dışında herhangi bir gereklilik olmadığını ve şekillerin herhangi bir özel anlam taşımadığını ifade etmiştir:

Şekiller önemli değil, yani çaltıyı şekillendirip üzerinde bi şekilde bulunduruyorlar veya evinde, arabasında. Dümdüz de koyabilirsın. Esgiden beri nazardan koruduğuna inanılıyo. İstedğin şekli veriyosun. Babam bana kesip getirmişti, ağaç şeklindeydi; kolları vardı, ben onu yapay çiçeğin ortasına koydum, etrafını da tespihle falan süsledim, evimde duruyo (KK 1).

Özel bir nitelik gerektirmeksizin yörede arzu eden herkes kendiliğinden muska yapmaktadır. Kendisi de amulet yapan bir kaynak kişinin “yaşam anlatısı” olarak değerlendirilebilecek ifadeleri şu şekildedir: *Herkes yapabilir, kendiliğinden. Mesela adam ne yapıyo; muska şeklinde yapıyo, kâğıdın bükülüş şekli, yaygındır. Veya çekirdekten de yaparsın; beş tane çekirdek koyarsın, küçük boncuk koyarsın (KK 6)... Ben kendim yaparım dedim. Esgî bizim Türk balballarına benzettim. Şurayı⁶ (alt kısmı) geometriksel desen yaptım, dikkat çeksin diye, şurdan bi tane çivi koydum deliğe (üst kısım), buraya bi gök boncuk taktım, şuraya renkli bi başka boncuk taktım, şurdan da bağ yeri yaptım şöyle kalem gibi omuza takıyosun. Ben burda eğlenirken yapıyorum (KK 6).*

Kaynak kişiler amuletlerin şekillerinin tesadüfen seçildiğini ve herhangi bir özel anlam taşımadığını ifade etmişlerdir. Her biri kültürel belleğin bir yansıması olan bu sembollerin tesadüfen seçilmediği muhakkaktır. Nazarlıklar oldukça zengin bir görünüme sahip olmakla birlikte hâkim sembolü koçbaşı oluşturmaktadır.

Koçbaşı sembolü “Türk kültürün bir mührü” gibi Anadolu’dan Altaylar’a kadar olan çeşitli halı ve kilimlerde, mezar taşlarında yer almaktadır. Anadolu’da geleneksel anlayışa göre dokunan kilim ve halılarda da hâkim motif yine koçbaşıdır (Aksoy, URL-2: 18). Ayrıca Yaşar Çoruhlu’nun aktarımıyla hayvan mücadele sahnelerinde zıt kavramların mücadelelerinde galip taraf olarak koç resmedilmekte; koç, güç ve kuvvet ya da alplık simgesi olarak

⁶ Çizerek anlatır. Elinde nazarlık örneği yoktur.

değerlendirilmektedir (2002, s. 150-151). Koçboynuzu, Anadolu'nun pek çok yerinde uğur, bereket getirmesi ve ocağa, mala mülke, sağlığa gelecek nazarı kovması için evlerin, ahırların kapılarına, bahçe çitlerine ve meyve ağaçlarına asılmaktadır (Oğuz, 2008, s. 180). Mersin'de de nazara karşı koruyucu olması için evlerin kapısına koçboynuzu asılır. "Koçboynuzunun sivri uçları, tehlikeli bakışlara karşı koyması bakımından önem taşımaktadır." (Çıblak, 2004, s. 113). Çaltının koçboynuzu olarak şekillendirilmesi bu anlamda da tesadüfi değildir. Kem göze karşı sağlanacak bir galibiyet arzusunun sembolüdür, denilebilir. Nitekim *Türkçe Sözlük*'te "kol gücüyle vurularak genellikle kapıları kırmakta kullanılan demir araç" (1998, s. 1337) olarak tanımlanan koçbaşı kelimesi de bu güç ve kuvvet çağrışımının bir neticesidir.

Kalp şekli sevginin bir ifadesi olarak, balbal da yapımının kolay olması ya da insan figürünü anımsatması nedeniyle tercih edilmiş olabilir. Dua yazılarak muska içinde taşınması yine yörede sıkça karşılaşılan bir sağaltım yöntemidir, muska şeklindeki nazarlıkların da bu aktarım neticesinde yapıldığını yorumlamak olanaklıdır.

Amuletlerin kullanımı hususunda "...dinimize göre de buna inanılmıyor, nazar boncuğu gibi düşünülüyö ne bileyim, batıl inanç gibi düşünülür, dualar üzerinden yapılır." (KK 1). "Çaltı dikenini batıl. Ya nazar ayeti yazıp taşırsın ya da çocuğa her sabah Felak, Nas, İhlas okuyup güne başlarsın." (KK 7), "Biz nazara karşı Felak ve Nas okuyup abdestli dolaşarak korunmaya çalışıyoruz." (KK 8) diyen kaynak kişilerin yanı sıra -dört numaralı görselde yer aldığı gibi- Kâbe minyatürü, çaltı ve Ayetel Kürsi'nin birlikte koruyucu olarak kullanıldığı, İslamiyet öncesi inançları İslam dini ile kaynaştırmış bir yaşam tarzı içinde, senkretik bir görünüm arz eden uygulamalar da yer almaktadır.

Türklerin geleneksel dünya görüşünde ağaç önemli bir role sahiptir. Ağaç; göğe doğru dik bir tarzda yükselen gövdesi ve gökyüzüne dağılan dal, budak ve yaprakları ile aynı zamanda yerin dibine kadar inen kökleri ve döngüsel olarak kendini yenilemesi gibi pek çok özelliğiyle iptidai insanın birtakım dinî telakkilere sahip olmasında hayli pay sahibi olmuştur. Ağaç, aynı zamanda hayatın ve ebediliğin simgesi olarak da benimsenmiştir. "Bay Terek", "Temir Kavak", "Hayat Ağacı" veya "Evliya Ağaç" gibi adlarla anılan kutsal ağaçlar, kültürel hafızada çeşitli özelliklerinden dolayı Tanrı'yı sembolize eder şekilde kodlanmıştır (Ergun, 2004, s. 432). Geleneksel dünya algısının merkezinde yer alan ve üç âlemi birbirine bağlayan kozmik ağaç, aynı zamanda dünya ve kozmik düzeni sağlayan sembollerdendir ve bu fonksiyonuyla Türk dünyasının ortak kabullerindedir (Ergun, 2004, s. 191). Çaltıya bu koruyuculuk vasfının verilmesinde ağaç kültürünün izlerinin varlığı kaçınılmazdır. Yanı sıra çaltının, özellikle kurumuş hâlinin çok sağlam bir yapıya sahip olması da önemli bir başka unsuru oluşturmaktadır. Kaynak kişiler bu durumu şöyle ifade etmektedirler:

Öğündüre de yapılır, esgiden öküzü sabanla sürerken. [Çaltının]yaşını kesen, ateşte ısıtın mı şöyle bükülüverir, sonra soğudu mu kalır öyle. Mesela, öküzlerin boynunda boyunduruh olur ya. Bu boyunduruh çaltı dediğimiz şey[den] olur, kıvrık; yani simit gibi aynı. Ama çok sağlam olur, gırılmaz. Esnek değildir, güçlü olur. Mesela bi nar ağacı öyle bükülmez, başga bi ağaç öyle bükülmez; ama o öyle bükülür (KK 5). İnce, uzun, sağlam olduğu için genelde bundan yaparlar. ... İlerleyen zamanlarda ne oldu bu bunun yerini demir aldı (KK 6).

Sihir esaslarına göre üvendire⁷ ve boyunduruk yapımında kullanılacak kadar güçlü bir ağaç olması da amulet yapımında yer alacak bir nesne olarak belirlenmesinde etkili olmuştur, denilebilir. Örneğin demiri üzerinde taşıyan kimse, demirle yaptığı temas sonunda aynı özelliği yani bu madendeki sağlamlığı kazanmaktadır. Bu sayede nazardaki öldürücü kudret, böyle bir insana fenalık yapmaktan, onu olumsuz etkilemekten aciz kalmaktadır. Büyünün temas prensibine göre, bir bütünün parçaları, uzaklıkları ne olursa olsun, birbirleri ile daimi temas hâlidir (Acıpayamlı, 1962, s. 21) ve “bir şeyde bulunan gücün, o şeyin başka şeye temas etmesi neticesinde, gücün ona geçmesi” ilkesi üzerine şekillenmektedir (Örnek, 1988, s. 141-142). Üzerinde durmakta olduğumuz konuda da durum aynıdır. Ağacın güçlü yapısı sayesinde kişinin de yapısı güçlenecek, dolayısıyla kem göz tesir edemeyecektir.

Çaltının çiçeğinin göz şeklinde olması da nazarın “göz değmesi” olması hasebiyle tesadüf değildir. Frazer’ın “Benzerlik Yasası” adını verdiği ilkeye göre “benzer benzeri yaratır” ve “benzer benzeri etkiler” esası üzerinde işler (Frazer, 2004, s. 33). Etkilenmek istenen/[etkisinden kaçınılmak istenen] şeyin benzeri –maketi, kuklası gibi– onu temsil eden şey üzerinde istenilen değişikliği gerçekleştirmenin, temsil edilen şey üzerinde de aynı etkiyi yaratacağı düşüncesi ile benzetme çabası, yönelinen benzerliği doğurur; bu bağlamda göz şeklinde çiçekleri olan çaltıdan yapılan nazarlığın nazarı degecek kişinin kem gözlerinden koruyacağı temeline dayanır.

Sonuç olarak geleneksel dünya görüşümüzün ve mitolojik paradigmanın bir yansıması olarak nazardan ve getireceği felaketlerden, hastalıklardan korunma kaygısıyla kullanılan ve nazar inancının somutlaştırıldığı çaltıdan yapılmış bu amuletler kültürel belleğimize ait pek çok arkaik kodu ve mitsel imgeyi bünyesinde barındırmaktadır.

Büyünün temel prensipleri çerçevesinde, ağaç kültü etrafında ve kültürel bellekten beslenen sembollerle şekillenen bu amuletler; İslamiyet öncesi Türk inanç sistemine ait unsurları dua, muska gibi İslami unsurlarla birleştirerek senkretik bir yapı içinde varlığını sürdürmeye devam etmekte ise de “batıl”, “şirk” gibi tanımlamalara maruz kaldığı da bilinen bir gerçekliktir.

Farklı bağlamlara göre “hurafe”, “batıl”, “şirk”, “din dışı”, “akıl dışı”, “çağ dışı” ya da “inanç”, “gelenek” olarak tanımlanan bu “kültür öğeleri”nin her biri somut olmayan kültürel miras unsurudur. Kültürel değişim sürecinde, 2003 yılında UNESCO’nun 32. genel konferansında kabul edilen *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* küreselleşme ile birlikte hızla kaybolan yerel kültürel değerlerin korunmasını hedeflemektedir. Bir sonraki nesil için kültürel kimliği yeniden yapılandıracak olan geleneksel bilginin aktarımı ise somut olmayan kültürel miras unsurlarının varlığı ve aktarımı ile mümkündür. Bu bağlamda somut olmayan kültürel miras ögesi olan bu/ve benzeri zenginlikleri “modern ötesi gerçekler” ya da “din dışı unsurlar” olarak kavramak yerine üretildikleri tarihsel bağlamla ilişkilendirerek bu pratiklerin korunması, geleneğin de korunması ve kültürel kodların sürekliliğinin sağlanması anlamlarına gelmektedir.

⁷ Çifte koşulan öküzleri yürütmek için kullanılan, ucuna nodul çakılmış uzun değnek.

Kaynaklar**Sözlü Kaynaklar**

- KK 1:** Fatma Yüksel, 1980 doğumlu, ilkokul mezunu, evli, Çeşmeli/Mersin.
- KK 2:** Ayşe Kuyucu, 1987 doğumlu, ilkokul mezunu, evli, Silifke/Mersin.
- KK 3:** Hanife Gündüz, 1963 doğumlu, ilkokul mezunu, evli, Silifke/Mersin.
- KK 4:** Ayten Yüksel, 1979 doğumlu, üniversite mezunu, evli, Toroslar/Mersin.
- KK 5:** Lutfi Uğur, 1955 doğumlu, üniversite mezunu, emekli öğretmen, evli, Silifke/Mersin
- KK 6:** Nazmi Söylemez, 1976 doğumlu, üniversite mezunu, evli, Gülnar/Mersin.
- KK 7:** Zerrin Yüksel, 1975 doğumlu, lise mezunu, evli, Silifke/Mersin.
- KK 8:** Yasin Yüksel, 1979 doğumlu, üniversite mezunu, evli, Toroslar/Mersin.

Yazılı Kaynaklar

- Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da nazarla ilgili bazı adet ve inanmalar. *DTCF Dergisi*, XX (1-2), 1-40.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe bitki adları sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Çıblak, N. (2004). Halk kültüründe nazar, nazarlık inancı ve bunlara bağlı uygulamalar. *TÜBAR-XV*, 103-125.
- Çıblak Coşkun, N. (2011). Mersin'de doğumla ilgili âdetlerin halk hekimliği yönünden incelenmesi. *Lokman Hekim Journal*, 1(3), 1-12.
- Deligöz, A., Gültekin, H. C., Yıldız, D., Gültekin, Ü. G. ve Genç, M. (2007): Karaçalı (paliurus spina-christi mill.) ve hünnap (zizyphus jujuba mill.) tohumlarının çimlendirilmesi üzerine GA3, çtlatma ve ekim zamanının etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2, 51-60.
- Derleme sözlüğü III*. (1993). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: AKM Yayınları.
- Frazer, S. J. G. (2004). *Altın dal büyü ve din üzerine bir çalışma*. (çev.: Mehmet H. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Keskin, Y. (2008). Türk Toplumunda nazar olgusu ve buna karşı geliştirilen korunma ve kurtulma pratikleri Elazığ örneği. *Dini Araştırmalar*, 11(32), 191-214. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4469/61643>
- Metin, A. (2009). *Mut ve çevresinde yetişen bitkilerin (Mersin) etnobotanik özellikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Öger, A. (2010). Tarsus ve çevresinde sağaltma ocakları ve bunlara bağlı uygulamalar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(1), 1232- 1246.
- Örnek, S. V. (1988). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları.

- Saday, H. (2009). *Güzeloluk köyü ve çevresinin (Erdemli / Mersin) etnobotanik özellikleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Serdaroğlu, Ü. (2002). *Eskiçağ'da tıp*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları: 5.
- Tilki, F. ve Kebeşoğlu, A. (2009). Karaçalı (*paliurus spina-christi* mill.) ve nar (*punica granatum* l.) tohumlarının çimlenme özelliklerinin belirlenmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10(1), 9-18 (2009) ISSN: 1300-6053.
- Türkçe sözlük*. (1998). 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Türkdoğan, O. (1969). Erzurum bölgesinde tıbbî tedavinin sosyo-kültürel safhaları. *Türk Etnografya Dergisi*, 9, 33-34.
- Türkiye'nin somut olmayan kültürel mirası*. (2008). (ed: M. Öcal Oğuz). Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- URL-1: *Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi*. Web: <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>. [Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019].
- URL-2: Aksoy, M. Tunceli'de koç koyun heykelleri ve balbalları. https://www.academia.edu/19309759/Mustafa_Aksoy_Tunceli_de_Ko%C3%A7-Koyun_Heykelleri_ve_Balballar. [Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2019].
- Yılmaz, O. (1993). *Maki bitkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Yoder, D. (2009). Halk tıbbı ve modern tıp. (çev.: Sibel Yoğurtçuoğlu ve Ayfer Gülüm), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, Geleneksel Yayınları, (Yay. Haz. M. Öcal Oğuz vd.) Ankara, 391-397.

Extended Abstract

In many parts of Turkey; there exist prevention measures and treatment methods firstly in order to prevent from evil eye and then to get rid of disasters and diseases believed to have occurred due to evil eye. Many objects are used, based on the principle of “trying to deceive the lethal power” and putting some obstacles in order to protect from evil person. Paliurus is one of these objects.

In our country paliurus is a species “scattered within a very large area naturally, leaves shed in winter”, spiny, densely branched, can grow 3 metres tall, scattered crested; with yellow flowers that blooms between May and August in our country. Both the flower of the calt, the seed inside the flower and the body part are used as amulets. Amulets are made from paliurus which has a common use of home, car, children and animals and amulets made in the form of ram, heart, balbal have a very rich appearance.

In the research, the process of creating qualitative data was carried out by methods such as in depth interview, life narrations. During the study, interviewed persons, stated that the forms of the amulets were chosen by chance and had no particular meaning. It is certain that these symbols, each of which is a reflection of cultural memory, are not chosen by chance. Although the shapes of the amulets have a very rich appearance, the dominant symbol is the ram.

Ram symbol continues to exist in various carpets and rugs and tombstones from Anatolia to the Altai like a seal of Turkish culture. The dominant motif in carpets and rugs woven according to traditional understanding in Anatolia is the ram. Moreover, in animal struggle scenes, ram is depicted as the victor in the struggles of opposite concepts; ram is considered as a symbol of strength and strength or alpine. In Mersin, ram's horns are hung on the door of the houses against evil eye. The sharp edges of the ram's horn are important in terms of resisting dangerous glances. It is not accidental that the rope is shaped as a ram. It is the symbol of a desire to win against the evil eye. Indeed, Turkish Dictionary "shot in the arm strength is often used to break the iron door of the vehicle" is defined as the spearhead of the word is also a consequence of this power and strength of association.

The tree has an important role in the traditional world view of the Turks. The roots of the tree that descended to the bottom of the earth, the body rising upright towards the sky and the branches, knots and leaves scattered to the sky, as well as cyclic renewal itself and many other features of the primordial people have had a significant share in the religious wiewpoint. The tree was also adopted as the epitome of life and eternity. In this sense, the raw material of the amulet is not a coincidence. The presence of traces of tree cult is inevitable in assigning this protection to the undergrowth. In addition, the fact that the paliurus, especially its dried form, has a very robust structure is another important element.

According to magic essentials, being a tree strong enough to be used in making goad and oppression was also effective in determining it as an object to be involved in making amulets. In this way, the lethal force in evil eye is incapable of causing such a person evil and affecting it negatively. According to the contact principle of magic, parts of a whole are in constant contact with each other, regardless of their distance. Thanks to the strong structure of the tree, the structure of the person will also be strengthened, so that the bad eye cannot affect. The fact that the flower is in the form of an eye is not a coincidence due to the fact that the eye is the “eye touch”. According to Frazer's “Law of Similarity, “similar creates similarities and works on the basis of “similar effects similar. The attempt to simulate the similarity of what is intended to be influenced / to be avoided [like the dummy, the puppet] of the desired change on what represents it, has the same effect on what is represented, leads to similarity; In this context, the evil eye made from the stolen eye-shaped flowers is based on the basis that the person who will touch will protect them from the evil eyes.

As a result, these amulets,used as reflections of our traditional world view and mythological paradigm to prevent from evil eye and the disasters may be caused by it, embody many arcaic code and mithic image.are used as a reflection of the evil eye and the disasters and disasters it will bring, and the belief that evil is embodied.